

Kultura pamćenja zaboravljenih romskih žrtava u II svetskom ratu

dr. Dragoljub Acković
ackovicd@yahoo.com

Definisanje uvodnih pojmova

„Kulturno pamćenje¹ potranjuje tradiciju i komunikaciju ali se ne utapa u njih. Samo tako se mogu objasniti lomovi, konflikti, inovacije, restauracije, revolucije. To su upadi s one strane aktuelizovane svesti, osvrt na prošlost, repristinacija tradicije, povratak potisnutog-što je tipična dinamika pisanih kultura, koje je Klod Levi-Štrosa inspirisala da ta društva nazove *vrućim društvima*“². Dakle, ovo se uglavnom odnosi na pisane kulture. Romska kultura se ne može nazvati pisanom već pre svega tradicionalna kultura ovog naroda iako je beležena samo od strane ne Roma zadržala je do dana današnjeg sve elemente, pa i kulturu sećanja oralnom, što je i bila do kraja devetnaestog veka.

Da bi čovek mogao da ima odnos prema prošlosti, tvrdi već spomenuti Asman, ona kao takva mora da uđe u svest, što je sigurno prisutno i u oralnim kulturama kakva je romska. Za to su potrebna dva preduslova, tvrdi pomenuti autor, i to: prošlost ne sme u potpunosti da nestane, neophodno je da postoje dokazi; dokazi moraju da poseduju karakterističnu diferentnost u odnosu na „danas“. Citirani pasus iz pomenute Asmanove knjige u

¹ **Pamćenje** ili **memorisanje** je proces svesnih bića u kojem nervni sistem trajno ili privremeno čuva određene podatke. Pamćenje može biti takvo da biće te podatke može kasnije ponovo proizvesti (reprodukcija) ili takvo da se podaci ne mogu reprodukovati nego samo prepoznati pri ponovnom susretu s njima (rekognicija). U širem smislu, pamćenje se može odnositi na skladištenje podataka u biološkim i tehničkim sistemima (na primer: računarska memorija). Proces pamćenja može biti svestan i nesvestan. Ono što pamćenje čini mogućim je plastičnost nervnog sistema. Čak i neki organizmi daleko primitivniji od čoveka mogu da pamte. Sposobnost pamćenja se kod živih bića pojavila evolucijom nervnog sistema. Postoji više podela pamćenja. Po jednoj od njih, pamćenje može biti senzorno, kratkoročno (radno) i dugoročno. Senzorno pamćenje traje od dela sekunde do par sekundi, kratkoročno do par minuta, a dugoročno može trajati godinama ili ceo život. Pamćenje se još može podeliti na *deklarativno* i *proceduralno*. Primer deklarativnog pamćenja je poznavanje činjenica. Za njega je odgovorna kora velikog mozga (neokorteks). Proceduralno pamćenje podrazumeva veštine koje se obavljaju automatski, bez posebnog intelektualnog truda: plivanje, vožnja bicikla, ples. Ovim aktivnostima upravljaju subkortikalne strukture mozga. (<http://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%D1%9B%D0%B5%D1%9A%D0%B5>)

² Asman J. “Kultura pamćenja” Prosveta, Beograd 2011. str. 20

potpunosti odražava sve ono što kultura sećanja³ na žrtve romskog Genocida u II Svetskom ratu treba da potencira. Prošlost ne sme da nestane, romske žrtve se ne smeju zaboraviti, pamćenje na njih treba osvežavati kako se ne bi dogodilo da se takvi zločini ponove. U vremenima koja su prethodila početku dvadeset i prvog veka nije baš uvek bilo tako. Romi nisu imali razvijenu kulturu pamćenja žrtava, a drugi su se i te kako trudili da svoju, ali i romsku kulturu sećanja⁴ potisnu što dalje.

Da bi kultura sećanja⁵ na nešto opstala, mora da postoje dokazi.⁶ Dokazi koji neposredno potvrđuju to što se događalo, dokazi koji su deo kulture sećanja na Genocid nad Romima, dokazi koji su ostavili ogromne tragove na kulturni identitet tog naroda. Ta kultura sećanja Roma mora prerasti u „kolektivnu memoriju“, kako je ovaj pojam nazvao francuski sociolog Loris Halbvaks koji je, inače, bio student Bergsona i Dirkema, a koji je svoj život tragično završio 16.03.1945.godine u koncentracionom logoru Buchenwald, kao što je to bilo i sa velikim brojem pripadnika naroda kojima je posvećen moj tekst.

Kultura zaboravljanja

Koliko stotina hiljada Roma je stradalo u II Svetskom ratu, verovatno nikad neće biti tačno utvrđeno, kao što nikada neće biti utvrđeno koliko je Roma stradalo u vremenima drugih brojnih ratnih kataklizmi, koje su se događale u vremenima koja su prethodila II Svetskom ratu. Mnoga od tih stradanja događala su se pod diktatom vlasti.⁷

Neki autori, posebno oni neromskog porekla⁸, a zašto, to oni znaju sami, tvrde da je u II Svetskom ratu, u čitavom svetu stradalo između 275 i 500.000 pripadnika ovoga naroda.⁹ Mi tome dodajemo da je to brojka onih stradalih Roma čija su imena negde zabeležena. Šta je sa onima, pitamo se koji nikada i nigde nisu uvedeni ni u kakvu evidenciju pre nego što su na razno razne načine usmrćeni.

³ Sećanje predstavlja manje ili više svestan pojedinačni, grupni/kolektivni odnos prema zbivanjima iz prošlosti, kod kojeg pojedinci i grupe koriste prošlost da bi se razgraničili od drugog i izgradili identitet (Kuljić, 2006).

⁶ Dokazi o Genocidu nad Romima u II Svetskom ratu postoje, i njihov broj se sa protokom vremena od njihovog izvršenja, uvećava. Ova paradoksalnost je objašnjiva time što je poznata činjenica da su dokazi o Genocidu nad Romima neposredno posle II Svetskog rata, namerno ili slučajno prećutkivani. Zločini su pominjani ali je malo puta rečeno da su to zločini nad Romima, čime je uvećavan broj drugih žrtava.

⁷ Prvi dokument o likvidiranju Roma na prostorima Evrope nastao je u Augzburgu u Nemačkoj 1417. godine, a odnosi se na „slobodno ubijanje Roma“ od strana bilo koga. ..

⁸ Jedan od tih autora je Donald Kenrick koji je, što samostalno, što zajedno sa Gratanom Paksonom i drugima, napisao nekoliko knjiga o stradanju Roma u II Svetskom ratu, u kojima broj stradalih Roma nije tačan. Većinu tih podataka Donald Kenrick je objavio u sledećim knjigama: *The destiny of Europe's Gypsies, Gypsies Under the Swastika, The Gypsies During the Second World War.*

⁹ Podsećam da većina podataka o broju stradalih Roma koje iznosi Donald Kenrick uopšte nije tačna. Primera radi, on navodi da je na prostorima nezavisne države Hrvatske stradalo 18 000 Roma, a pouzdano se zna da ih je stradalo oko 80 000. Za broj stradalih Roma u Srbiji, Kenrick takođe nema tačne podatke, jer tvrdi da ih je stradalo 12 000, a ustvari ih je stradalo 64 000.

Prema podacima nekih statističara četrdesetih godina prošloga XX veka u Evropi je živelo oko milion Roma. To naravno, nikako nije tačno¹⁰, a ako je zaista tako bilo onda je odgovor na pitanje koliko je procenta stradalih Roma u II Svetskom ratu, stravičan. Stradalo je, po tim računicama jedna trećina ili jedna polovina pripadnika ovoga naroda, što se ne može reći ni za jednu drugu stradalničku naciju u vremenu II Svetskog rata. Jer pesnici su rekli „gotovo ceo romski narod se preselio u nebeske drumove u plavu čergu neba“.

Kultura pamćenja žute trake

Imajući na umu dve predhodne iznete pretpostavke, sa velikom dozom sigurnosti tvrdimo da je Holokaust počinjen nad Romima u II Svetskom ratu najveći zločin, koji je ikada počinjen prema Romima od njihovog raseljavanja do vremena sadašnjeg. Taj i toliki zločin umnogome je uticao na posleratni život i kulturu pripadnika ovoga naroda. Naravno, ti događaji za vreme poslednjeg velikog rata, su vrlo negativno uticali na kulturu pamćenja ovoga naroda¹¹.

Romska tradicionalna, a ne retko i savremena kultura je još uvek oralna kultura ovog naroda. Sopstvenu pisanu kulturu Romi tek počinju da dobijaju tridesetih godina XX veka i to naročito u zemljama Sovjetskog Saveza, a u drugim delovima sveta tek sedamdesetih godina XX veka. Zato, treba imati na umu, da kulturno pamćenje zasnovano na oralnim principima, sadrži u sebi u prvo pomenutom periodu (tridesete godine dvadesetog veka) kulturu pamćenja čija je tematika uobičajen život Roma koji sesastoji od borbe za novo preživljavanje. Kulturi pamćenja posle pedesetih godina XX veka, pridodata je i karakteristika koja se odnosi na uticaj Genocida ovog naroda tokom II Svetskog rat, jer do dana današnjeg, tvrde neki istraživači, Romi nisu uspeli da zaleče rane iz vremena II Svetskog rata. Trajno je oštećena njihova kultura, a pre svega su razbijene njihove porodične i grupne veze. Kao posledica tih stradanja, među Romima se razvila kategorija straha od «beleženje u bilo kakve spiskove», označavanja njihove nacionalnosti,¹² korektnog deklarisanja u smislu narodnosti kojoj pripadaju, ali i razvio odnos straha i nepoverenja prema drugim nacionalnostima u čijem okruženju žive. To se pre svega odnosi na one nacionalnosti koje su bile u bilo kakavom odnosu sa Nemcima.

¹⁰ Prema našim saznanjima u pomenutom periodu živelo je u Evropi između 6 i 8 miliona pripadnika ovog naroda.

¹¹ Pojam "kulturno pamćenje" odnosi se na jednu od spoljašnjih dimenzija ljudskog pamćenja. Pamćenje se zamišlja, pre svega, kao čist unutrašnji fenomen lokalizovan u mozgu inidividue, kao tema za fiziologiju mozga, neurologiju i psihologiju, a ne kao deo nauke o istoriji kulture." J. Asman "Kultura pamćenja", Prosveta, Beograd 2011. str. 16

¹² Primećeno je da se u periodu pre II Svetskog rata veći broj Roma deklarirao tokom popisa kao Romi, da su se izjašnjavali kako im je maternji jezik romski, a da posleratnim popisim se ovaj broj smanjuje sve do kraja XX veka. Na pitanje zašto prikrivaju svoju nacionalnu pripadnost veliki broj pripadnika romskoga naroda odgovorio je rečenicom koja glasi: „Ne znaš ti šta je žuta traka“ ili „Nećemo da nosimo ponovo žute trake“. Dakle, „kultura pamćenja žute trake“ je izuzetno prisutna među romskim narodom i dan danas, što u velikoj meri utiče na pravilno deklarisanje ovog naroda u smislu nacije kojoj pripadaju, što ima veliki uticajna pripadnike ovog naroda ali i na pripadnike naroda u čijem okruženju Romi žive.

Ratno stradanje Roma ostavilo je dubok trag u posleratnoj duhovnoj kulturi ovog naroda. Brojna su poetska i muzička dela inspirisana tim stradanjima. Setimo se pesama kao što su: Ciganska je tuga pregolema¹³ ili pak, zbirke pesama «Bibahtale berša» koju su priredili Donald Kenrik i Gratan Pakson ili pak Antologije pesama o Jasenovcu koju je priredio Alija Krasnići. „Presuditi čitavim delovima naroda zato što pripadaju jednom drugačijem kulurološkom i civilizacijskom miljeu najveći je zločin našeg veka. Nebo je ravnodušno, zemlja prima u svoj podzemni grad sve žrtve nepojmljivog terora i masakra, Una i Sava dalje teku i pune svoju nutrinu mrtvima. Pisci na ovu temu odgovaraju – nema sunca, nema neba, nema boga. Čuvena Kovačićeva „Jama“ je ispisana sa donje tačke ljudske uništene i unižene egzistencije, sa tačke gledišta nevine žrtve koja je etički i estetički superiornija od dželata u humanističkom krikom čoveka s jasanovačkog krsta. Ovakve pesničke tvorevine i one nastale kasnije, inspirisane sećanjima i sabornom kobi, čini se da su danas potrebnije nego ikada, sada kada vaskrsavaju aveti neofašizma u brojnim evropskim i drugim zemljama“¹⁴

Koliki je trag ostavio ovaj zločin u dušama Roma, svedoči i činjenica da je tome posvećena pažnja i u jednoj strofi romske himne «Djelem-djelem» koja glasi:

“Vi-man sas bari familija/ Mudardi la e kali legia”.Što u prevodu znači:“Imao sam veliku familiju/ Ubila ju je crna legija”

Predhodno rečeno je samo naznaka za ono što želim u nastavku da kažem, a što se odnosi na očuvanje postojećih spomenika Romima stradalim u II Svetskom ratu, kao i na podizanje novih. Osim, takvih spomenika, kojih je uzgred budi rečeno, veoma malo u svetu, posebnu pažnju bi trebalo posvetiti i zaštititi mesta na kojima su Romi stradali u tom ratu, a koja su obeležena ili još uvek nisu. Mnoga od tih mesta, tek treba da budu otkrivena i adekvatno obeležena, što je zadatak organa pojedinih država ali i romskih organizacija i pojedinaca, koji se bave očuvanjem romske kulturne baštine. Tu pre svega mislim na Muzeje romske kulture, kao što je naš Muzej u Beogradu, koji je i jedan od organizatora ovoga Skupa.

U Srbiji postoji veliki broj institucija koje se bave stradanjima raznih naroda. U njihovom domenu delovanja, na žalost moram konstatovati, nisu uvek bili niti su Romi. To isto se odnosi i na Medjunarodne institucije te provinijencije.

Stratišta u kojima su Romi stradali u Srbiji su brojna: Topovske šupe, Sajmište, Banjica, Jajinci, Jabuka, Arapova dolina u Leskovcu, Crveni krst u Nišu, spomen obeležje u blizini Malog Požarevca i mnoga, mnoga druga. Samo neka od njih su obeležena. Veliki broj treba da bude identifikovan i obeležen. Kada će to učiniti država Srbija, kad do sada nije, veliko je pitanje. Zadatak svih nas koji se bavimo očuvanjem i zaštitom ovakvih

¹³ Prema našim istraživanjima, koja se zasnivaju na izjavama beogradskih Roma koji su preživeli II Svetski rat, ta pesma nastala je među njima početkom 1941.godine. Međutim, pomenutu pesmu svojataju Romi iz Kruševca, Trstenika ali i još nekih drugih gradova.

¹⁴ Krasnići, Alija. „Jasenovac-Antologija pesama o Jasenovcu – Jasenovac-Antologija e diljendi katar o Jasenovac“, Memorijalni centar Roma za holokaust studije-Gnjilane, Kragujevac, 2000

mesta, mora biti težnja da se što više učini na otrzanju od zaborava, onoga što je prema Romima činjeno, samo zato što su Romi.

Širom Evrope postoje brojna obeležena i neobeležena stratišta Roma. Naravno, mnogo ih je više koja nisu obeležena nikakvim znakom, a spomenicima po najmanje. Ipak, u nekim zemljama postoje i spomenici Romima stradalim u II Svetskom ratu. Pomenimo samo neke od njih bez pretenzije da ih sve pobrojimo: Francuska, Nemačka, Holandija, Estonija, Poljska, Belorusija, Rumunija, Austrija, Češka, Hrvatska. Posebno napominjemo da je u najvećem broju evropskih zemalja, Holokaust počinjen nad Romima, gotovo nepoznata činjenica, što nas navodi da iznesemo predlog koji se odnosi na pospešivanje izučavanja ali i praktičnog delanja u ovoj oblasti. Smatramo da vlade tih država imaju obavezu očuvanja i podizanja novih spomen obeležja Romima stradalim u II Svetskom ratu, a da inicijativu za pokretanje takvih akcija treba da preuzmu nacionalne romske organizacije tih zemalja, kao i Svetska organizacija Roma.

Jedan od sigurnih načina da se istina o Holokaustu nad Romima u II Svetskom ratu očuva je uvrščivanje te tematike u sistem obrazovanja u osnovnim, srednjim i visokim školama. Takva praksa poznata je u svim delovima sveta, a posebno medju jevrejskim narodom u Izraelu, pa je neophodno proučiti ta iskustva i primeniti ih u našim uslovima.